

Ruud Wantia legt buurtbewoners uit wat er de komende tijd gaat gebeuren.

Empese en Tondense Heide wordt klimaatrobuust

tekst Ria Dubbeldam, foto's Hans van den Bos en Hans Dijkstra/gaw.nl

In natuurgebied Empese en Tondense Heide brengt Natuurmonumenten de waterhuishouding steeds verder op orde. In september is fase 2 gestart. Voorafgaand aan de werkzaamheden gingen zo'n vijftig buurtbewoners het gebied in met gebiedsboswachter Ruud Wantia, projectmanager Jaap Braad en vrijwillig activiteitenboswachter Tonnie Gerritsen. 'De Empese en Tondense Heide is topnatuur van Nederland, de Rembrandt onder de schilders', aldus Jaap Braad.

Buurtbewoners uit Empe, Tonden en andere omliggende dorpen in de IJsselvallei hebben zich verzameld op de parkeerplaats van de Empese en Tondense Heide (1). Eigenlijk kunnen er maar twintig mensen mee, maar de belangstelling is zo groot dat Natuurmonumenten besloot twee keer zoveel mensen toe te laten. Ter plekke komen er nog een paar mensen extra aanwaaien. We krijgen een korte uitleg over wat we gaan zien. Tussen 2012 en 2014 zijn de eerste herstelmaatregelen uitgevoerd, de zogenaamde fase 1. Het resultaat gaan we eerst bekijken. Fase 2 wordt de komende tijd uitgevoerd en zal zich vooral richten op maatregelen om gebiedseigen water (regen-, grond- en kwelwater) langer vast te houden. Zo kan er meer natte heide en blauwgrasland terugkeren en daarmee ook de zeldzame vegetatie. In 2024 volgt ten slotte in fase 3, de herinrichting van de Zilvense Broekbeek in het deel waar de beek meer noordwaarts stroomt (2).

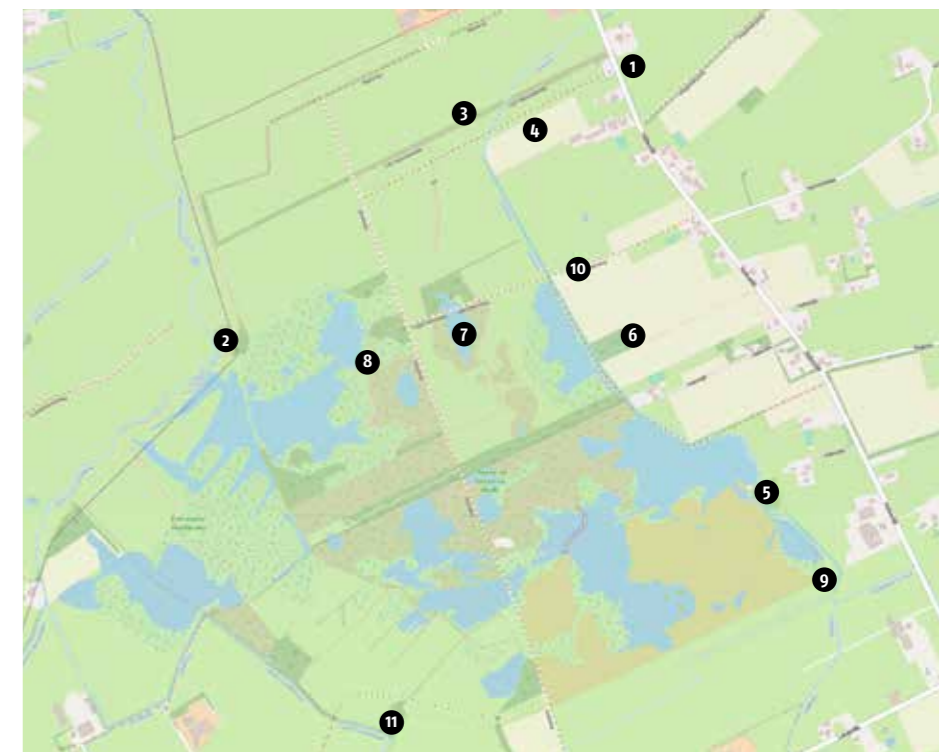
Melkkar met melkbussen

De aanwezigen worden in twee groepen gesplitst. De ene groep gaat mee met Ruud Wantia en Tonnie Gerritsen, de andere met Jaap Braad. De toegang tot het Natura 2000-gebied is het Van Hasseltpaadje, vernoemd naar de toenmalige eigenaar van de grond (3). Een buurtgenoot: 'Vroeger trokken we de melkkar met een paar melkbussen erop door dat paadje. We hadden verderop land, waar de koeien werden gemolken. Via het paadje bracht mijn vader de melk naar de boerderij.' Vandaag voert de rondleiding niet door dat lommerrijke eikenlaantje, maar over het bloemrijke grasland ernaast, dat tot 2012 agrarisch in gebruik was (4). Normaal gesproken mag je er niet lopen, want het is geen aangewezen wandelpad, maar onder begeleiding wordt een uitzondering gemaakt. Boswachter Ruud Wantia legt uit dat het bloemrijke grasland tegenwoordig volledig ten dienste staat van de natuur. Pas in juli wordt er gemaaid, zodat de planten tot zaadzetting kunnen komen en er genoeg voedsel is voor insecten en dus ook vogels. Daarnaast zijn er ook graslanden die juist zo vroeg mogelijk worden gemaaid. Dat klinkt gek in natuurbeheer. Wantia: 'Dat gebeurt waar nog veel voedingsstoffen in de bodem zitten. Door jaar na jaar vroeg te beginnen met maaien voeren we zo veel mogelijk voedingsstoffen af. Ook

blijft de grasmat zo opener, waardoor kruiden zich makkelijker kunnen vestigen en beter concurreren met grassoorten als witbol, die heel dominant kan zijn. Voordat we gaan maaien, vliegen we met een drone; een dienst die we ook onze pachtboeren aanbieden. Als boer en als natuurbeheerder wil je geen reekalf of haas in je maaier krijgen.'

Laatste restanten woeste grond
Activiteitenboswachter Tonnie Gerritsen woont

zijn hele leven al in Tonden en vertelt hoe hij het gebied heeft zien veranderen. 'Op het boerenland stikte het vijftig jaar geleden van de leeuweriken en de Kieviten.' Maar net als elders in Nederland intensiverde de landbouw en verdwenen veel planten en dieren. Maar Natuurmonumenten was er al vroeg bij om de natuur van Empe en Tonden te beschermen. In 1929 kocht de vereniging 54 hectare droge en natte heide, nat heischraal grasland, blauwgrasland en vennen.

Empese en Tondense Heide, huidige situatie. De nummers verwijzen naar punten in de wandeling, zie tekst.

Empese en Tondense Heide in 1907 met nog grote stukken woeste grond.

Daarmee redde ze de laatste woeste grond van ontginning. Inmiddels omvat de Empese en Tondense Heide 260 hectare. Wantia toont een topografische kaart uit 1907. Die geeft een beeld van hoe het er destijds uitzag. Wat opvalt zijn de grote stukken woeste grond. De bodem was zo nat dat boeren er eigenlijk alleen 's zomers konden hooien. Op de hogere zandkopjes met heide werd 's zomers wat vee geweid. De aanleg van afwateringssloten en beken bracht grote veranderingen teweeg. Het water wordt nu afgevoerd, zodat boeren al vroeg in het jaar hun land op kunnen. 'We weten dat het nooit gaat lukken om de situatie van ruim een eeuw geleden terug te krijgen, maar we kunnen wel het nodige herstellen', legt Wantia uit.

Kwelwater

Wat het gebied zo bijzonder maakt is dat in de lagere delen lokaal kwelwater aan de oppervlakte komt. Ondergronds heeft het regenwater zijn weg van de hogere naar de lagere delen in het gebied gevonden, waarbij het onderweg is verrijkt met mineralen. Juist dat water is geschikt voor de ontwikkeling van natte heide, nat heischraal grasland en blauwgrasland. Wantia: 'Vooral blauwgrasland is heel zeldzaam in Nederland. Het staat bekend om zijn grote plantenrijkdom, waaronder

orchideeën, wateraardbei, parnassia en klokjesgentiaan. Blauwgrasland dankt zijn naam aan blauwe zegge. Ga je later in het seizoen door je knieën, dan zie je een beetje een blauwige gloed van de zegge. Blauwe knoop steekt erboven uit en versterkt de blauwe gloed.'

Het gaat niet goed met het blauwgrasland van de Empese en Tondense Heide. In de loop van de jaren is de bodem verdroogd en door stikstofbelasting tot grote diepte verzuurd geraakt, waardoor de milieucondities steeds verder achteruit zijn gegaan. Er zijn alleen nog twee kleine restanten blauwgrasland op de Empese (=noordelijke) heide, die bovendien qua soortenrijkdom sterk verarmd is.

Meer blauwgrasland en vochtige heide

Om het tij te keren is in 2012-2014 begonnen met fase 1. Inrichtingsmaatregelen zijn uitgevoerd om de oppervlakte blauwgrasland en vochtige heide uit te breiden en de kwaliteit ervan te verbeteren. Rondom de twee restanten blauwgrasland is naaldbos gekapt, een ingreep waar omwonenden aanvankelijk moeite mee hadden. Wantia: 'Maar het was nodig, omdat naaldbos veel vocht aan de bodem onttrekt én om korte vegetaties ruimte te geven. Het landschapsbeeld is ingrijpend veranderd.' Oude slenken

zijn uitgediept om het grondwater in de wortelzone van waterminnende planten te krijgen. Bijkomend voordeel is dat met de afvoer van de grond ook veel fosfaat is verwijderd. Kilometers sloten en greppels zijn gedempt, waardoor het gebied – vooral in de winter – gebiedseigen water langer vasthoudt. De situatie in de zomer is nog niet zoals Natuurmonumenten het graag ziet; het is nog steeds te droog. Wantia: 'De sloten voeren in de winter en het voorjaar veel kwelwater af. De Veldbeek (5) aan de oostkant vangt door zijn diepe ligging ook veel kwelwater af. Die situatie willen we veranderen in fase 2, onder meer door een deel van de beek te verleggen naar de rand van het natuurgebied, waardoor het water langer in het gebied blijft staan. Na hydrologisch herstel verwachten we een terugkeer van het blauwgrasland op de flanken van de laagten, waar het grondwater dan weer tot in de wortelzone van de planten kan komen. Op de Tondense Heide gebeurt dat al.'

Wilgenbosje

Plotseling staat de groep stil. Dáár. Er wordt getuurd en gewezen. Bij een wilgenbosje (6) grazen zes reeën. Wantia vertelt dat het aanvankelijk de bedoeling was dat bosje te kappen. Voor de verlegging van de Veldbeek

staan de wilgen in de weg. 'Het bosje ligt midden in de slenk die we willen herstellen en vormt een belemmering voor waterberging. Maar we willen ook niet de reeën verdrijven. Na overleg met de buurt hebben we het plan op dit punt iets aangepast. Door een deel van het wilgenbosje toch te laten staan, houden de reeën voldoende beschutting.'

De slenk ontstaat door de grond af te graven. Een garantie dat vervolgens zich de gewenste vegetatie ontwikkelt, is er niet. Al is de hydrologie op orde, de invasieve exoot watercrassula kan zomaar roet in het eten gooien. Bij een ven iets verderop laat Wantia dat zien (7), maar ook hoe Natuurmonumenten watercrassula te lijf gaat. 'We hebben de oevers afgedekt met een zeil en daarop een laag grond gelegd. Dit moet minimaal zes, zeven jaar blijven liggen. Hier is het gelukt om watercrassula kwijt te raken, maar de exoot komt inmiddels overal in de IJsselvallei voor in poelen en sloten. Natuurgerreinen waar hij voorkomt, maaien we als laatste om besmetting via maaimachines te voorkomen. De machines spuiten we bovendien af en het maaisel wordt gelijk afgevoerd. Maar het blijft lastig de soort buiten te houden. Een millimeter watercrassula aan een reeënpoetje is voldoende voor verspreiding.' Helemaal na afgraving van de bovenlaag voor vernatting en natuurontwikkeling, komt watercrassula in een gespreid bedje. Om de vestiging minder makkelijk te maken, wordt zo snel mogelijk maaisel uit andere natuurgebieden verspreid. Uit de zaden kunnen de gewenste soorten zich mogelijk sneller vestigen en een voorsprong verkrijgen op watercrassula die op eigen kracht moet komen. Soorten als oeverkruid met een heel dicht wortelstelsel kunnen wat concurrentie bieden. Watercrassula kan daar lastig doorheen dringen.

Dansend water

We worden geleid naar droge heide en komen dan eindelijk ook bij het veelbesproken blauwgrasland met een mooi ven (8). 'Helemaal het summum', vindt Tonnie Gerritsen. 'In het blauwgrasland vind je onder meer Spaanse ruiter, een kenmerkende soort van blauwgrasland. Hij houdt ervan om een paar maanden per jaar met de voeten onder water te staan. Ik heb eens een ecoloog geholpen

Orchideeën in de Empese en Tondense Heide.

met wat plantjes verpoten, zodat ze zich beter konden gaan verspreiden. De twintig planten zijn er nu al veertig geworden. Kijk, en hier staat zonnedauw. Moerashertshooi vind ik persoonlijk een erg mooie soort. De laatste jaren doet die het hartstikke goed.' Langs de rand van het ven staat gageelstruweel. Gerritsen: 'Ook zo'n plant die het lekker vindt om een tijdje in het water te staan. Het water-niveau moet door het jaar heen een beetje dansen. Deze struik staat op de Nederlandse Rode lijst van soorten die uit Nederland dreigen te verdwijnen. Het gaat inmiddels iets beter. Een van de eigenschappen van gageel is dat ie insectenwerend is.' Een buurtbewoner beaamt dat: 'Mijn oma deed om die reden gageel tussen het beddengoed.' Wantia gaat dieper in op het 'dansende' waterniveau, zoals Gerritsen dat noemt. 'Voor de karakteristieke soorten van natte heide en blauwgrasland moet het water komen en gaan, maar niet te diep weg zakken, zoals in de droge jaren 2018-2021 gebeurde. De planten konden niet meer met hun wortels bij het water komen.' Gerritsen verbaasde zich erover hoe snel het grondwaterpeil zakte. 'Eens in de twee weken help ik bij het aflezen van de grondwaterpeilbuizen. In een droge periode kan het grondwater in twee weken tijd zomaar 15 tot 20 centimeter zakken. In die droge zomers was het grondwater liefst 1,5 meter gezakt.' Wantia verwacht dat door de nieuwe herinrichtingsmaatregelen in een groter deel van de Empese en Tondense Heide de grondwaterstand zo sterk zal verbeteren, dat ook droge zomers beter opgevangen kunnen worden.

Knip in de beek

We zijn halverwege de excursie. De twee groepen wisselen van rondleider. Projectmanager Jaap Braad neemt onze groep over en wandelt in stevige pas naar de zuidoostelijke punt van de Empese en Tondense Heide, waar fase 2 is begonnen (9). Als gewone wandelaar mag je er niet komen. 'Om de verdroging aan te pakken gaan we hier het zuidelijke deel van de Veldbeek verleggen en ook een knip in de beek maken (5), waardoor het water niet verder kan en in een waterberging belandt. Het noordelijke deel van de Veldbeek wordt gedempt (10), zodat het gebied zelf meer water gaat vasthouden. Voor de waterberging in het zuidelijke deel worden voormalige landbouwpercelen aan weerszijden van de beek afgeplagd. Zo houden we in het bovenstroomse en benedenstroomse deel zoveel en zo lang mogelijk het water vast.' Na een paar uur vragen stellen en uitleg geven komt het einde van de rondgang in zicht. Het is te warm geworden om nog bij de Blaarsloot te gaan kijken (11). Daarvoor is de Empese en Tondense Heide een te groot gebied. De Blaarsloot zal in zuidelijke richting worden verplaatst, zodat de aangrenzende Eerbeekse Hooilanden minder verdrogen. Langzamerhand wandelen we in rustige pas terug. Een buurtbewoner die het gebied goed kent, wijst naar een boomtop in het natte loofbos. Je moet goed turen om het te zien: een paartje ooievaars heeft er een nest gemaakt. Een wagenwiel is natuurlijk lekker makkelijk en uitnodigend, maar deze vogels verkozen hun natuurlijke habitat: een boom te midden van hun voedsel.